

AZ ERDÉLYI ÍTÉLŐMESTEREK TÁRSADALMI HELYZETÉRŐL*

Az utóbbi évtizedekben vagy inkább években egyre nagyobb lendülettel folynak az ún. elitkutatások, amelyek a társadalom valamilyen szempontból befolyásosabb, vezetőnek tekintett rétegét veszik vizsgálat alá. Ez a természetesen nyugati mintákra építkező tendencia nem vitatható eredményekhez vezetett, de több kérdést is felvet. Amellett, hogy e talán divatosnak is tekinthető kutatási irányzat még nagyobb mértékben elvonja a figyelmet a társadalom többi, a forrásokban valóban nehezebben megfogható rétegeiről, a jobbágyságról vagy a városi és mezővárosi polgárság jelentéktelenebb és szótlanabb tömegeiről, az elit fogalmának meghatározása meglehetősen problematikus, illetve az Erdélyi Fejedelemség esetében gyakran olyan mértékű a mobilitás, hogy nehéz pontos határvonalat húzni a különböző társadalmi rétegek között. A határvonal meghúzásának nehézségeit tovább fokozza, hogy a fejedelemségkori adminisztráció működésének rejtelmait csak nagy vonalakban ismerjük, egy-egy tisztség vagy hivatal hatáskörét, tekintélyét nehezen tudjuk meghatározni, és emiatt következnek be az olyan tévedések, hogy például a fejedelmi kisebb kancellária vezetőit, az ítélmestereket kirekesztjük az elitből, egyszerű szakhivatalnokoknak tekintve őket.

A következőkben néhány 16. századi erdélyi protonotarius példája alapján kísérletet teszünk e „hivatalnokok” társadalmi helyzetének meghatározására, az ún. elitbe való visszaemelésére. Ehhez azonban szükséges röviden áttekinteni a tisztség kialakulásának középkori előzményeit. Szilágyi Loránd megállapítása, hogy a középkori államkormányzat legfejlettebb és legkorábban elválló ágazata az ítélmesterek tényleges irányítása alatt a kisebb kancellária révén működő igazságszolgáltatás volt.¹ Az ítélmesterek az ország nagybíráinak (országbíró, nádor) segédeként a 13. század második felében jelennek meg a forrásokban.² Eredeti

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Szilágyi Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. = *Turul*, 44 (1930). 74–83. (továbbiakban Szilágyi, 1930.).

² A tisztség kialakulásáról és az ítélmesterek jogköréről lásd Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp., 1899. 48–50.; Bertényi Iván: A nádori és az országbírói ítélmester bírósági működése a XIV. században. = *Levéltári Közlemények*, 35 (1964). 2. sz. 187–203.

pecsétőri funkciójukból utóbb két szerepkörük alakult ki, nevezetesen a bírói és a kancelláriai.³ Az ítélmesterek bírói szerepköre a középkor folyamán nem csupán a törvénykezési szakaszokon való részvételükben merült ki, hanem bírói feladatkört láttak el vidéken is, illetve alkalmanként saját szállásukon, hospitiumukon is hozhattak kisebb ügyekben és a törvényi tiltás ellenére is ítéleteket. Az utóbbiból fakadt a protonotariusok hiteleshelyi jellegű tevékenysége, a nagybírák autentikus pecsétjét maguknál tartó ítélmesterek, Bónis György szavaival élve „egy országszerte mozgó hiteleshely szerepét” is betöltötték a középkorban.⁴ Ugyanezek a feladatok hárultak az ítélmesterekre Erdélyben, ahol a különálló protonotarius hivatalba állítására csak a 16. század elején került. Itt Barcsai Pál volt az első, aki a teendők mellett az erdélyi ítélmesterei címet is viselte,⁵ és talán éppen az ő pályája a legjobb példa arra, hogy a hivatalviselés révén mekkorát lehetett emelkedni a társadalmi ranglétrán.

Az erdélyi hiteleshelyi és családi levéltárakban szétszórta fellelhető adatok alapján úgy tűnik, hogy a Buda elestét, majd János király halálát követő zavaros időszakban a Szapolyaiak fennhatósága alatti, változó kiterjedésű területeken a jogszolgáltatás folytonosságának biztosításában a legfontosabb szerep továbbra is a mozgékony ítélmesterekre hárult. E területeket kincstartóként, helytartóként és főbíróként ténylegesen uraló Fráter György, az alhelytartóvá kinevezett korábbi alvajda Mikola László és társa Kemény János (aki majd Ferdinánd alatt viseli az alvajdai tisztséget) illetve a Gyulafehérváron megállapodott királyné mellett is működött protonotarius.

A bíraskodás egyik központja György barát püspöki székhelye, Várad lett, ahol egy időben bodoni Pósa György személynöki ítélmester szolgáltatta a törvényt, vélhetően Ferdinánd megbízásából.⁶ Neki azonban csak időlegesen juthatott szerep a jogszolgáltatás folytonosságának biztosításában, 1542-ből már van adatunk arról, hogy Fráter Györgynek és Izabellának is saját protonotariususa volt, mindketten a gyalui és szentmihálykői várak ügyében intézkedő bíróság tagjai-

³ Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 189. (továbbiakban Bónis, 1971.)

⁴ Bónis, 1971. 192. Vö. Bogdándi Zsolt: Az erdélyi ítélmesterek hiteleshelyi jellegű tevékenysége a 16. század második felében. In. „...éltünk mi sokáig két hazában...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Szerk. Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 135–146. (továbbiakban Bogdándi, 2012a.)

⁵ Jakó Zsigmond: Az erdélyi vajdai kancellária szervezete a XVI. század elején. In. *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1977. 42–61. (továbbiakban Jakó, 1977.)

⁶ Fráter György váradi ítélőszékéről lásd Bogdándi Zsolt: Az erdélyi központi bíraskodás kialakulása és főbb jellegzetességei (1541–1571). In. *A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Szerk. Máthé Gábor. Bp., 2014. 121–124.

ként szerepelnek.⁷ Az oklevelek arról is szólnak, hogy a régi bejárattott hivatalnok-gárda szakértelmére az Erdélybe telepedett adminisztrációnak továbbra is szüksége volt. Szalánkeményi Albert deák, aki 1535-től töltötte be a vajdai ítélőmesteri tisztséget, s akinek Miklós nevű fia utóbb kolozsvári jegyző és konventi requisitor lett, még 1541 decemberében is – tehát jóval patrónusa, Majláth István bukása után – protonotariusként szerepelt.⁸ Habár hivatalát ezek után már nem viselte, korántsem számított kegyvesztettnek, hiszen szakértelmét továbbra is igénybe vették, így Fráter György 1544 novemberében Karánsebes vidékére küldte („specialiter deputatus”) egy peres ügy elintézésére.⁹

A protonotariusi teendők ellátása Albert magister menesztése után, valamikor 1542 táján Erdélyben szerzett birtokáról csombordinak nevezett Máté mesterre maradt, aki egyedülként látta el a helytartói, alhelytartói és királynéi kancelláriákon erdélyi ítélőmesterként a rá háruló feladatokat.¹⁰ Bár hivatali működésének számos emléke maradt ránk, személyéről alig sikerült valamit megtudni. 1543 májusában említik először, ekkor még Peryesi Máté névvel, mint királynéi ítélőmester tiltakozott egy csombordi részjóság iktatásakor, amiért Fráter György ítélőszéke el is marasztalta.¹¹ Ha Peryes azonosítható azzal az elpusztult Peryesházával, melyre később új adományt nyert, Máté magistert a Torontál vármegyei köznemesek közé sorolhatjuk. Valószínűleg hivatali elődjéhez hasonlóan őt is az a népmozgalom sodorta végül Erdélybe, amely a 15. századtól kezdve folyt az ország biztonságosabb helyei felé. Talán ő lehetett az a név nélkül emlí-

⁷ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 1, fasc. 5., nr. 42. Az oklevél Izabella ítélőmesterének nevét nem említi meg, de helytartói protonotariusnak Huszti Györgyöt nevezi, kinek nevével sem korábban, sem később nem találkoztunk. Pécsi Anna téves megállapítása, hogy Izabellának nem volt protonotarius és oklevéladó tevékenysége az adománylevelek kiállítására szorítkozott. Lásd Uő.: *Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlata 1571-ig*. Bp., 1938. 21–22. (továbbiakban Pécsi, 1938.).

⁸ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F3 Centuriae, C, nr. 53. Albert magisterről bővebben lásd Jakó, 1977. 57. Szalánkeményi Miklós deák kolozsmonostori requisitorról lásd Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 274. Kolozsvár, 2012. 72–73. (továbbiakban Bogdándi, 2012b.).

⁹ Pesty Frigyes: *A Szörényi bánág és Szörény vármegye története. III kötet. (Oklevéltár I. köt.)*. Bp., 1878. 234–238. (továbbiakban Pesty, 1878.).

¹⁰ 1543 szeptemberében királynéi ítélőmester: A Wass cs. cegei lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában, fasc. XVIII. nr. 26.; 1543-ban Fráter György ítélőmestere: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 1, fasc. 3, nr. 3.; 1547 januárjában erdélyi ítélőmester: MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 5, nr. 7.

¹¹ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 1, fasc. 3., nr. 73.

tett ítélőmester, aki már Lippán a királyné mellett tartózkodott, s innen kísérhette maradék udvarával együtt Gyulafehérvárra. Bizonyára hivatali szolgálataiért nyert el egy csombordi birtokrészt, amelyet utóbb a protonotáriusi tisztsége által nyújtott előnyökkel is visszaélve újabb szerzeményekkel egészített ki.¹² Fehér vármegyei jószágai mellé különféle birtokadományokat kapott azoktól, akiknek ügyei tárgyalásakor használni igyekezett, így Móré Péter egykori gyalui várnagytól jóindulatáért és a kölcsönzött összeg fejében a Kolozs megyei Korógyon kapott részbirtokot.¹³ Bár a felszínre került forrásanyag semmit sem árul el róla, pályatársai példája alapján valószínűsíthetjük, hogy hivatali emelkedése a Habsburg uralom idején is folytatódott, de már nem erdélyi ítélőmesterként. 1550 nyarán még Fráter György nevében és pecsétjével állít ki oklevelet saját csombordi birtokán,¹⁴ 1552 júniusában viszont már Bodi Gáspár lectázta és javította Báthory András erdélyi vajda ítéletlevelét.¹⁵ Erdélyt talán már Fráter György bukását követően elhagyhatta, de itteni lehetőségeinek majd csak Izabella vetett teljesen véget: 1558 szeptemberében egykori, immár német pártra tért és emiatt hűtlennek nyilvánított erdélyi ítélőmestere csombordi jószágait hűséges hívének, Bekes Lászlónak adományozta.¹⁶ További sorsáról, fenntartott és jócskán eltúlzott erdélyi jogigényeiről a magyarországi királyi könyvek két bejegyzése tájékoztat: egy 1563-ban kelt új adomány szerint Csombordi Máté saját erdélyi örökségének tartotta Csombord egészbirtokát és a bagói jószágot Fehér megyében, Tordában a kóki, detrehi, szentjakabi részbirtokokat, Kolozs vármegyében pedig Korógy egészbirtokot, a gyerőmonostori, valkói, keceleli, jákótelkei, újfalui és újbudai jószágrészeket, de Torontál vármegyei birtokokra is igényt tartott, melyek valóban ősi birtokainak számítottak.¹⁷ Ezeken kívül felesége jogán Zala, Vas, Sopron és Tolna vármegyei jogigényeket is fenntartott. A másik,

¹² 1547-ben a településen régóta birtokló Tompa család egyik jószágát szerezte meg, melyért cserében a Fehér vármegyei birtokokra vonatkozó peres levelek árának törlesztését engedte el. A Kemény cs. csombordi lt. a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában nr. 65.

¹³ *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei II. (1485–1556)*. Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. Bp., 1990. 4979. sz. (továbbiakban Jakó, 1990.).

¹⁴ A Jósika cs. hitbizományi lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában, nr. 47.

¹⁵ Kemény József gyűjteménye az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában, nr. 50. Bodi Gáspár erdélyi ítélőmesteri tevékenységének a korábbi forrásokban semmi nyoma, ő nagy valószínűséggel az újonnan kinevezett vajdával került Erdélybe. Pécsi tévesen tartja Fráter György ítélőmesterének is, lásd Pécsi, 1938. 24., 27.

¹⁶ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F4 Cista comitatum, Com. Alb., Cista 2, fasc. 4, nr. 18.

¹⁷ MNL OL, Magyar Kancelláriai Levéltár, A 57 Libri regii, 3. köt., 760–761. p.

1565-ös bejegyzés már arra utal, hogy a hivatalnokpályája tovább folytatódott; ekkor nádori ítélőmesterként a győri püspökség romos soproni házát vette zálogba, a maga, felesége és fia részére.¹⁸

Ha feltételezésünk helyes és Máté mester valóban Izabella udvarával került Erdélybe, akkor a fenti felsorolás a bizonyíték arra, hogy egy évtized alatt ítélőmesterként olyan tekintélyes vagyona tudott szert tenni, amelynek birtokában gyermekei az ország előkelői sorába emelkedhettek volna. Csombordi Máté működése bizonyítja a legjobban, hogy a tulajdonképpeni Erdélyben ugyanazt a jogtudó személyzetet vették igénybe az ítéletek meghozatalakor és az oklevelek kiállításakor a helytartó és alhelytartói, illetve a királyné bírói széke. Annak ellenére, hogy ez az eljárás visszaélésekre és a hivatalviselők gyors meggazdagodására adhatott okot, igen nagy befolyást biztosítva a pecsétet kezelő és állandóan vándorló protonotáriusnak, megállapíthatjuk, hogy az 1541–1551 között évtizedben sikerült az igazságszolgáltatás működését biztosítani, ami az adott körülményekhez képest komoly eredménynek számít.

Az inkább csak útkeresésnek tekinthető 1541–1556 közötti időszakot követően a különálló erdélyi államszervezet, így az igazságszolgáltatás megszervezése is Izabella és II. János választott király visszatérte után, 1556 végén került sor.¹⁹ Ekkor döntöttek arról is, hogy a táblán tárgyalt ügyeket a személyes jelenlét, a *personalis presentia* elé lehet továbbvinni, ahol azokat az illetékes ítélőmester adta elő, a perben pedig tanácsurak és jogtudó személyek döntöttek, olykor a fejedelem jelenlétében. Az erdélyi igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumának tehát a *personalis presentia* bírósága számított, ahova – legalábbis a 16. század második felében – bármilyen ügyet feljebb lehetett vinni.²⁰

Magyarországon már a 15. második felére kialakult az a gyakorlat, hogy a személynöki szék beosztásában két protonotarius állott.²¹ 1556-tól kezdődően Erdélyben is mindig két ítélőmester működött, mint ahogyan Trócsányi Zsolt, Erdély központi kormányzatát bemutató alapművében is helytállóan megállapí-

¹⁸ Uo. 847–848. p.

¹⁹ Az erdélyi fejedelemségkori jogszolgáltatás kezdeteiről, a felmerülő kérdésekről újabban lásd Dáné Veronka: „Minden birodalmak... törvénnyel is oltalmaztatnak”. Az Erdélyi Fejedelemség törvénykezése. = *Korunk*, XXIV/3. 2013. március. 50–56.

²⁰ 1569–1571 közötti időszakból maradt fent egy fellebbezés magyar nyelvű fogalmazványa, melyben Bernáld Ferenc árvái nevében tételesen felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a tábla Maros széki jószágokra vonatkozó ítéletét és mi „leon oka hogy f(elseged) tulajdon zemelie elejbe kelleteek ez... dolgot appellálnunk” lásd *Székelly Oklevéltár. II. kötet. 1520–1571*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvárt, 1876. 277–286.

²¹ Szilágyi, 1930. 76–79. Vö. Hajnik Imre: *A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházbeli királyok korában*. Budapest, 1892. Értekezések a történeti tudományok köréből XV. 4.

totta, arra viszont már nem adott magyarázatot, hogy miért volt szükség két protonotariusra.²² Ez talán részint a személynöki szék bíróságának mintájára alakulhatott így, részint inkább az új államalakulat azon jellegzetességével magyarázható, hogy a Fejedelemség egyfelől az egykori erdélyi vajdaság, másfelől pedig Magyarország részeiből, a későbbi Partiumnak nevezett területből alakult ki, és e két terület lakossága jogrendjét tekintve is különbözött. Vélhetően ezért is működtettek Fráter György idején külön ítélőszéket a magyarországi nemesek részére Váradon, amelynek talán egyik ítélőmestere lehetett 1550-ben az a humanista műveltségű Pesti Gáspár, aki korábban vajdai secretariusként és notariusként tevékenykedett.²³ Az 1558 márciusában tartott országgyűlés végzéseiből arra következtethetünk, hogy föltehetően az eljárásbeli különbségek folytán az eredeti elképzelés szerint a Partium ügyeit külön ítélőmester előtt kívánták tárgyalni. Ekkor ki is jelölték e feladatra Földvári Bálintot, aki ítélőszéki ülnökeivel együtt a régi magyarországi szokások szerint volt köteles törvényt szolgáltatni a partiumi nemesek részére.²⁴ Ugyanezen év júniusában a rendek megismélték e két terület bírósági szervezetben való elkülönítését eldöntve, hogy az említett Földvári Bálint mester legyen magyarországi ítélőmester, Mecssei László pedig erdélyi, de az ítélelhozatalnál mindketten legyenek jelen.²⁵

E két – Izabella és János Zsigmond visszatérte utáni – első protonotariusról kevés adattal rendelkezünk. Sommásan csupán annyit állapíthatunk meg róluk, hogy mindketten már korábban valamelyik kancellária munkatársaiként tevékenykedtek, Mecssei éppen a Ferdinánd hatalma alá került Erdély ítélőmestereként Dobó István és Kendi Ferenc vajdasága idején,²⁶ Földvári pedig Báthory András országbírói secretariusaként.²⁷ Mecssei László vélhetően azon baranyai családból származik, amelynek tagjai már Mohács előtt a jogtudó értelmi-

²² Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Budapest, 1980. 356–358.

²³ Dávid Ferenc 1550-re keltezett elégiájában Pesti Gáspárt „consiliarium ac protonotarium locumtenentis regiae maiestatis in Hungaria”-nak nevezte. Lásd Jakab Elek: *Dávid Ferenc emléke. Eliteltetése és halála háromszázados évfordulójára. II. Dávid Ferenc irodalmi emlékei*. Bp., 1879. 24. Vö. Jakó, 1977. 57–58.

²⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek II. (1556–1576)*, (*Monumenta Comititalia regni Transylvaniae*), Szerk. Szilágyi Sándor, MTA, Bp., 1877, (Magyar Történelmi Emlékek III. Magyar Országgyűlési Emlékek). 89. (továbbiakban EOE).

²⁵ EOE II. 99.: „magister Valentinus sit prothonotarius Hungaricus, Ladislaus vero Mechkej Transylvanicus: judicium exercentur vtrisque presentibus.”

²⁶ Mecssei az 1553 végén elhunyt Bodi Gáspárt váltotta e hivatalban, lásd Jakó, 1990. 5253. sz.

²⁷ Földvári Bálint 1554–1555-ben Báthory András országbírói kancelláriáján működött, lásd *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, A család megbízásából kiadja gróf Károlyi Tibor, sajtó alá rendezi Géresi Kálmán, *Harmadik kötet. Oklevelek és levelezések 1491–1600*, Bp., 1885, 279–283, 286–287. Vö. Pécsi, 1938. 27–28, (az adatokat tévesen teszi Báthory erdélyi vajdasága idejére!).

ség felső rétegébe emelkedtek, György például előbb nádori titkár, majd kúriai secretarius, 1514-ben szerepel a Hármaskönyvet elbíráló bizottságban, 1515-ben pedig királyi tanácsosként említik.²⁸ Az 1557-től már biztosan protonotarius Mekcei László birtokairól csak annyit tudunk, hogy 1557 táján házat vásárolt Székelyvásárhelyen, amely után a szokásos terheket nem viselte és ezért hosszú perbe keveredett a várossal.²⁹

E két ítélőmesternél jóval többet tudunk az őket váltó Wesselényi Miklósról és Szigethy Pálról. A középkorban is már hivatalviselőket adó középneemesi családból származó Wesselényi ügyvédi, fiscalis procuratori és directori hivatalát követően 1567-ben lett protonotarius³⁰ a korábban említett Mekcei László és Földvári Bálint halálát követően és a mezővárosi származású Szigethi Pállal egy időben. Hivatalba állásának körülményeiről, a korábban szolgált ítélőmesterek irathagyatékának átvételéről egy keltezetlen, de nagy valószínűséggel 1567-ben megszerkesztett formuláskönyvi bejegyzés tájékoztat.³¹ Az egykoron valószínűleg II. János nevében kiállított oklevél megfogalmazása szerint a Szent Lukács nyolcadán tartott törvényszakon a magyarországi és erdélyi országlakosok előadták, hogy az őket illető oklevelek közül több maradt az egykori protonotariusok kezénél. Ezért az ítélőszék elrendelte, hogy a Mekcei és Földvári szállásán maradt (apud domesticos dictorum protonotariorum) iratokat az újonnan kinevezett Wesselényi Miklós és Szigethi Pál kezéhez adják, hogy ők a maguk során átadhassák azoknak, akiket megillet. A pecsételetlen és aláírás nélküli iratok hitelességét az azokat lejegyző íródeák – az utóbb szintén ítélőmesternek kinevezett Radvánczi Márton – eskütetele alapján ellenőrizték, majd az új protonotariusok kezénél levő bírósági pecséttel megpecsételték és kiadták.

E fenti adat nemcsak az ítélőmesteri hivatalba állítás lefolyásához szolgál értékes adalékkal, de egyúttal arra is fényt derít, hogy a fejedelemség korának ebben az időszakában hiába is keresnénk különálló táblai levéltárat: a bírósági/kisebb kancelláriai iratokat az ítélőmesterek saját házukban őrizték, az iratanyagot pedig haláluk után az újonnan kinevezett protonotarius kezelte. Arról, hogy hány évtizeden keresztül hagyományozódhatott ilyen módon az ítélőmesteri „levéltár”, éppen Wesselényi Miklós működésének köréből van egy késői, 1631. december

²⁸ Bónis, 1971. 321.

²⁹ Böződi György regesztagyűjteménye az EME jelenlegi kéziratárában (az oklevelek eredetije Marosvásárhely levéltárában).

³⁰ Pesty, 1878. 356. Wesselényi Miklósról és ítélőmesteri tevékenységéről lásd bővebben Bogdándi Zsolt: Wesselényi Miklós. Egy ítélőmester életútja a 16. század végi Erdélyben. In: *Certamen I. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szaksztyályában*. Szerk. Egyed Emese, Pakó László, Weisz Attila. Kolozsvár, 2014. 236–250.

³¹ MNL OL, Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára, Protocolla, libri regii et stlyionaria. F 15. 12. kötet, 121–122. A szöveg kiadását lásd Bogdándi, 2012a. 144–145.

14-én kelt forrásunk.³² Ekkor Rákóczi György ítélőszéke előtt megjelent Patkó János nagyobb kancelláriai és ugyanakkor ítélőszéki (!) íródeák, aki – hadadi Wesselényi Pál özvegyének, Gyulaffy Zsuzsannának a nevében – az I. Rákóczi György által kiállított és általa bemutatott oklevél átírását kérte. Az átírt szöveg szerint a fejedelem 1631. december 6-án, az özvegy kérésére arra utasította ítélőmesterét, Thoroczkai Mihályt, hogy a kezénél levő iratok és könyvek (registrumok?) közül (in dictis libris et exemplaribus) keresse ki a hadadi jószágra vonatkozó ítéletlevelet, és arról állítson ki bírói pecséttel megerősített átiratot. A protonotarius erre a fejedelem nevében kiállított oklevelében átírta Báthory Zsigmond erdélyi vajda 1582-ben kelt mandatumát, amelyben az arra utasította ítélőmesterét, Wesselényi Miklóst, hogy a bírói székén hozott döntés értelmében szálljon ki néhai Jakcsi Boldizsár jószágaihoz, és iktassa azokat a kincstár részére, illetve különítse el özvegyének és leányainak jutó hitbért és leánynegyedet. Ebből a forrásból egyértelműen kiderül, hogy az ítélőmesterek – a hiteleshelyek mintájára – iratmegőrző szerepet is elláttak, Wesselényi hivatali működésének iratanyagát pedig szinte fél évszázaddal halála után is hűen őrizte hivatali utódja, Thoroczkai Mihály. Ha pedig ilyen hosszú ideig sikerült egy-egy hivatalviselő iratanyagát átörökíteni, talán azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy a Wesselényi működése során keletkezett okleveles anyag, a protonotariusi „iratár” egy része átvészelte a fejedelemség korának veszedelmeit, és bekerült a 18. század elején felállított királyi táblai levéltárba, majd Budapestre az Országos Levéltárba, ahol az 1945-ös tűzvészben csaknem teljesen megsemmisült.³³

Wesselényi Miklós ítélőmestersége tárgyunk szempontjából azért bír különös fontossággal, mert forrásaink arról is szólnak, hogy miként tudta egy ítélőmester a saját vagy nemzetsége anyagi gyarapodása érdekében felhasználni hivatalával járó befolyását. A protonotariusoknak a kúriában és azon kívül folytatott tevékenysége a középkorban is nagy lehetőségeket biztosított az anyagi gyarapodásra és – olykor visszaélések árán is – a társadalmi felemelkedésre.³⁴ Bizonyára nem tévedünk, ha Wesselényi Miklós ítélőmesteri beosztásának is komoly szerepet tulajdonítunk a hadadi uradalom Wesselényiek általi megszerzésében, és Miklós mester „irodájában” tevékenykedő Balsaráti Vítus Gáspár deák „forgódását” is ekképpen értelmezzük. Ezt támasztja alá az is, hogy 1582-ben Gyekén, a fejedelem nevében kelt levelével Miklós mester utasította a kisebb kancellária íródeákjait, többek között az említett Vítus Gáspárt, miután Somlyai Gergely fiskális direktor előadásából értesült, hogy kusalyi Jakcsi Boldizsár fiági örökösök nélkül elhunyt, szálljanak ki és idézzék özvegyét a kúriába a hadadi és zsisbói jószágok-

³² Wesselényi cs. lt. az Erdélyi Nemzeti Múzeumnak a Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságán őrzött anyagában, 5. doboz (időrendben).

³³ Lakos János: *A Magyar Országos Levéltár története*. Bp., 2006. 277.

³⁴ Bónis, 1971. 383.

ra vonatkozó oklevelei bemutatására.³⁵ Egy újabb oklevélből arról is tudomást szerezhetünk, hogy hamarosan el is rendelték a magvaszakadt személy jószágainak lefoglalását és a kincstár részére való iktatását; ekkor az ítélőszék jegyzői, az említett Gáspár deák és dési Somogyi Boldizsár jártak el, az özvegy pedig megint ellentmondott.³⁶ Végül 1583-ban a fejedelem éppen Wesselényi Miklóst küldte ki, hogy az utóbb hűséges szolgálataiért unokaöccsének, Ferencnek adományozott jószágokat foglalja le a fiskus számára.

A hadadi és zsisbói birtokokhoz viszonyítva Wesselényi Miklós saját részére tett birtokszerzéseiről keveset tudunk. A caput bonorumának számító gyekei udvarházhoz és részjószághoz utóbb Doboka vármegyében Marokházán³⁷ és Móricson³⁸ szerzett birtokrészeket, de arról is van tudomásunk, hogy 1583 előtt Gyulafehérváron is birtokolt Thetei Lőrinc királyi jogügyigazgatóval és Cserényi Istvánnal közösen egy hajdani kanonokházat, amelyet utóbb – a többiek részeit felvásárolva – Ferenc nevű testvérének engedett át.³⁹ És itt álljunk meg egy pillanatra, mert a gyulafehérvári ház birtoklásának hivataltörténeti jelentősége is van. Az eddig feldolgozott források alapján ugyanis úgy tűnik, hogy az ítélőmesteri és a kancellári tisztséggel együtt járt egy akár hivatalinak is nevezhető (többnyire örökölhető és elidegeníthető) ház Gyulafehérvár központjában, a fejedelmi palota közvetlen közelében. Ezt a házat a protonotariusok esetében olykor „domus iudiciaria”-nak, olykor a tábla házának nevezik, a kancellár esetében pedig „cancellariae domus”-nak. Az Erdélyi Fejedelemség hivatali és politikai elitjének házai természetesen a palota szomszédságában helyezkedtek el, így Wesselényi ítélőmester és az ítélőszék ülnökeinek épülete (*egregii Nicolai Vysseleny magistris protonotarii ac juratorum assessorum sedis nostrae iudiciariae*)⁴⁰ is a székesegyházzal átellenben, Kovacsóczy Farkas kancellár és Boronkai László vajdai kamarás házai mellett állott. Házaik elhelyezkedése mellett az ítélőmesterek meghatározó szerepére utal az is, hogy a szászok általában őket is felsorolták azok között, akiknek ajándékokat szántak, így Wesselényi Miklós neve is feltűnik egy 1571. évi országgyűlésen a fejedelem, Báthory Kristóf, a kancellár, Bánffy György és Pál, valamint Gyulai Mihály mellett, és ugyanígy felsorolják az

³⁵ MNL OL, Wesselényi cs lt, P 702 (3. doboz), 1. tétel.

³⁶ Lásd a 32. jegyzetnél idézett forrást.

³⁷ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599.* Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. Kolozsvár, 2006. 212. sz. (továbbiakban ErdKápJkv).

³⁸ *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602).* Erdélyi Történelmi Adatok VII. 3. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás, Rácz Etelka, Szász Anikó. Kolozsvár, 2005. 119. sz.

³⁹ ErdKápJkv 355. sz.

⁴⁰ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F3 Centuriae, D, nr. 9.

ajándokozottak között akkor is, amikor az udvar a következő év elején Szébenben tartózkodott.⁴¹

A Wesselényivel egy időben hivatalba lépő Szigethy mezővárosi származása ellenére részint szaktudása, részint ügyesen kamatoztatott kapcsolatai révén gyorsan emelkedett a hivatali ranglétrán, és Báthory István uralomra jutása előtt az egyik legbefolyásosabb politikusnak számított.⁴² Reményteljes karrierjét, amely talán a kulcsfontosságú kancellári posztra emelte volna, Bekes kudarc törte ketté. Helyére Sulyok Imre került, akinek életpályájáról Jakó Klára már részletesen értekezett.⁴³ Itt elég csupán annyit megjegyezni, hogy az ítélőmesteri napi teendők mellett politikai-diplomáciai teendőket is teljesített és vélhetően így szerzett gyakorlatának és képzettségének köszönhette kancellári kinevezését.

A 16. század többi ítélőmesteréről, Dobszai Istvánról, Radvánczi Mártonról⁴⁴ és Borsoló Jánosról vannak ugyan szorványos adataink, de azon felül, hogy mindhárman a vármegyei köznemesség soraiból kerültek ki csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a protonotariusi hivatal, melyet hosszú ideig viseltek, jelentette karrierjük csúcsát, ennél jelentősebb szerepük az országos politikában valószínűleg nem volt. Dobszairól tudjuk, hogy János Zsigmond udvari familiárisaként indult,⁴⁵ protonotariusként pedig esetenként olyan bizalmas feladatot is teljesített, amely e hivatal viselőinek tekintélyét és az ügymenetet is egyaránt jól szemlélteti. A szóban forgó oklevél Báthory Kristóf vajda nevében, de Dobszai ítélőmester előtt (*Coram me magistro Stephano Dobzay de Kerezthwr protonotario eiusdem illustrissimi principis Transsilvaniae*) kelt Kolozsvár városában, 1578. május 4-én.⁴⁶ A szöveg szerint Bocskai Erzsébet fejedelemasszony fiának, Zsigmondnak valamint leányainak, Krisztinának és Erzsébetnek nevében Dobszai István előtt letette Enyed és tartozékai 12 000 forintot kitevő inskripcióis összegét, pontosan annyit, amennyiért e jószágot még Báthory István kötötte le a szászoknak. A megjelölt szász előkelők az egész Universitas nevében az ítélőmester előtt kézhez vették a pénzt, nyugtatták erről a fejedelemasszonyt és gyermekeit és a birtokot pedig átengedték.

⁴¹ EOE II. 413, 419.

⁴² Róla bővebben lásd Horn Ildikó: *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*. Bp., 2009. 218–221.

⁴³ Jakó Klára: *Leksei Sulyok Imre kancellárról*. In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 2003. 191–207.

⁴⁴ Radvánczi irodájában vezetett formuláskönyvről lásd Bogdándi, 2012a. 138–141.

⁴⁵ MNL OL, A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, F3 Centuriae, A, nr. 65.

⁴⁶ Uo. B, nr. 65.

Az előbbiekhöz képest valamivel többet tudunk Kolozsvári Mártonról, aki a 16. század legvégén került az ítélőmesteri székbe. Márton deák karrierje Kolozsvármegyei jegyzőként indult, így került 1575-ben a konventhez, ahol hivatalát valószínűleg haláláig viselte.⁴⁷ Kolozsváron 1577-ben, mint köztisztviselőnek örvendő, vagyonos polgár már a város centumvirei között szerepelt. 1593-ban a fejedelmi tábla ülnökének tették meg, ahova – országgyűlési határozat értelmében – csak olyanokat választottak, „az kik tudósok deáki tudománban és az törvínben”.⁴⁸ Márton deák számára azonban ez még nem jelentette hivatalnoki karrierjének csúcsát, 1597-től már ítélőmesterként jelenik meg a forrásokban. Időnként az ország pénzügyeinek igazgatásában is szerepet vállalt, 1594–1599 között többször is adószámvevőként találkozunk nevével. Felkészültségére, a politikában való jártasságára vonatkozóan annyit tudunk, hogy nagy valószínűséggel vele azonosítható az a Márton deák, akit Báthory Zsigmond többször menesztett követként Konstantinápolyba vagy Prágába.⁴⁹

E vázlatos áttekintés alapján talán immár egyértelmű, hogy az erdélyi ítélőmestereket, legalább a 16. század második felében az ún. elit társadalmi kategóriájába sorolhatjuk. Természetesen mindegyik protonotarius képességei, az adott körülmények és talán igényei határozták meg azt leginkább, hogy a társadalmi ranglétrán milyen magasra tudott bármelyikük emelkedni.

ON THE SOCIAL STATUS OF TRANSYLVANIAN PROTONOTARIES

Based on archival material preserved in the archives of loca credibilia of Transylvania and in certain family archives, this paper aims to present the career of the most remarkable protonotaries of the Principality in the second half of the 16th century. It is a well-known fact that after the Turks had captured the town of Buda nearly all political and judicial power concentrated in the hands of the mighty bishop of Várad, György Fráter. One of his judicial courts resided mainly in Várad and it was organized for the nobility of Partium. In the former Transylvanian Voivodate after 1541 the courts of the vicelocumtenentes (László Mikola and János Kemény) and the court of Queen Izabella functioned as courts of law. In all these central courts, and after the judicial reorganization of Transylvania (1556) also in the court of the princes, the protonotaries played the

⁴⁷ Bogdándi, 2012b. 74–76.

⁴⁸ 1578 áprilisában hozott határozat: EOE III. 133.

⁴⁹ EOE IV. 10., 14–15.

most important role in legal proceedings. Magister Matheus appears in written sources between 1543–1550 as prothonotarius Transylvanensis or as the protonotary of György Fráter and sometimes as the Queen's protonotary. He originated from Torontál county and as a protonotarius he succeeded in gaining a good reputation and acquired numerous possessions in Transylvania. The best example of a successful career is the protonotariate of Miklós Wesselényi who held the office between 1567–1584. Miklós, whose family originated from Nógrád county, arrived to Transylvania around 1550. Taking advantage of his judicial authority, he established the positions of his family in Transylvania very quickly by facilitating the acquirement of the possession of Hadad.